אור הצפון — עומק חיובי התורה

עומק חיובי התורהא. בתורה כתוב: "ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק" (בראשית כא). ואמרו חז"ל: "אמר ר' שמואל בר נחמני, כל אותם שלשים ואחד מלכים שהרג יהושע, כולם היו במשתה של אברהם אבינו, שנאמר: 'ויעש אברהם משתה גדול': משתה שגדולים היו שם" (ילקוט יהושע כב).

והנה תמוה מאד הדבר, היאך היה אברהם מיסב עם מלכים אלה שהיו משבעה עממים שאיבדו את זכות קיומם בעולם וישראל נצטוה עליהם: "לא תחיה כל נשמה"? והרי "נקיי הדעת שבירושלים לא היו יושבים אלא אם כן היו יודעים מי מיסב עמהם", ועל אחת כמה שאברהם לא היה לו להתחבר עם רשעי עולם אלה שנגזרה עליהם כליה ומצוה להחרימם.

ולכאורה היה אפשר לחשוב שאולי אברהם לא היה מיסב עמהם, אלא מרוב ענותנותו ומדת חסדו עם הבריות הזמין אותם, כדי להיטיב עמהם ולכבדם, כדרך שנהג לגמול חסד עם כל בני האדם ללא יוצא מן הכלל.

אבל מדברי חז"ל משמע שאברהם לא רק היטב אתם במשתהו, אלא עוד התכבד בהם עד כדי כך שהמשתה שלו נקרא בתורה גדול משום שהשתתפו בו אותם גדולי עולם. ויש להבין איזה כבוד ראו כאן בהשתתפות מלכי כנען אלה רשעי אומות העולם?

אולם מכאן שנפש האדם גדולה מאד וצפונים במעמקיה כוחות מופלאים, ועל אף כל ירידותיהם של מלכים אלה ושלילת זכויותיהם כבני אדם, עדיין היה להם ערך רב, ולכבוד גדול נחשב אף לאבי העולם, האדם הגדול בענקים, הימצאם במחיצתו והשתתפותם במשתהו.

ואמנם רואים אנו מבתם של אותם העממים רחב הזונה. שלמרות שגם עליה נגזר הצו: "לא תחיה כל נשמה" הגיעה למדריגות עליונות מאד בהכרה ובאמונה עד שמצאו בהן יתרון עליה רק במשה רבינו.

שנו חז"ל: "'יתרו אמר: 'עתה ידעתי כי גדול ה' מכל אלהים' (שמות יח), אמרו שלא הניח עבודה זרה שלא עבדה, לכך אמר: 'מכל אלהים' - נתן ממש בעבודה זרה. נעמן הודה בדבר יותר, שנאמר: 'הנה נא ידעתי כי אין אלהים בכל הארץ כי אם בישראל' (מלכים ב ה:טו). רחב הודתה בדבר יותר מהם, אמרה: 'כי ה' אלהים הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת' (יהושע ב). אמר הקדוש ברוך הוא לרחב: את אמרת, 'על הארץ מתחת' ניחא בארץ, שמא בשמים ממעל - את אמרת מה שלא ראית בעיניך, חייך שבנך עומד ורואה מה שלא ראו הנביאים, שנאמר: 'נפתחו השמים וארא מראות אלהים' (יחזקאל א). רחב שיירה בחללו של עולם. בא משה ואמר: 'כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד' (דברים ו), אפילו בחללו של עולם" (ילקוט יהושע ר). הנה רואים אנו אילו מעלות גדולות באמונה השיגה רחב עד שעלתה בה על של יתרו ושל נעמן, ורק משה רבינו גדול הנביאים עלה עליה במושגי האמונה.

וחז"ל אומרים עוד. שבשעה שרחב הורידה את המרגלים בחבל, אמרה: "רבונו של עולם! בשלשה חטאתי לפניך: בחלה, בנדה, ובהדלקת הנרות. בשלשה מחול לי: בחבל, בחלון ובחומה. ומה שכר נטלה על כך? ר"א אומר: זכתה שיצאו ממנה שמונה נביאים, ואלה הם: ירמיהו, חלקיהו, שריה, מעשיהו, ברוך בן נריה, חנמאל, שלום. וכתיב: 'ומשפחת בית עבודת הבוץ לבית אשבע' - אלו בני רחב הזונה שהטמינה את המרגלים בבוץ. רבי יהודה אומר: אף חולדה הנביאה היתה מבניה של רחב" (ילקוט יהושע ט).

הרי זכתה רחב שבשכרה יצאו מחלציה נביאים וכוהנים רבים.

והנה נפלא הדבר עד היכן מגיע עומק ערכו וגדולתו של האדם, שרחב זו, מבנות הכנענים, שירדו לדיוטות האחרונות ואיבדו זכות קיומם, נתגלו בה כוחות כה גדולים בהשגות עליונות שלא רק השלימה דרגת בן נח כי אם גם של ישראל ובשלבים העליונים ביותר, ועוד הורישה כוחותיה לדורותיה אחריה ויצאו ממנה כהנים ונביאים שהשיגו מה שלא ראו נביאים אחרים.

וכשם שצפונים כוחות כאלה ברחב, כך היו מצויים בכל נפש ונפש, אף של שבעה עממים. ומשום כך גם לא נשלל ערכם של ל"א מלכים לפי הערכת התורה ובעיני אברהם, והתיחס, אליהם לא לפי מדריגתם בפועל כי אם לפי עצמיותם המקורית וכוחותיהם האלהיים החבויים, והיה, איפוא, כבוד גדול בהשתתפותם במחיצתו של אברהם עד שכל המשתה קבל ערך אחר.

ב. והנה מופלא הדבר, שלמרות שרחב הגיעה להשגות כה עליונות והשלימה את עצמה למדריגות גדולות כאלה, לא בטל גם מעליה הלאו "לא תחיה כל נשמה", ובני ישראל נענשו על אשר לא קימו בה: "החרם תחרימם". חז"ל אומרים: "אמר הקדוש ברוך הוא: אני אמרתי, 'אם לא תורישו את יושבי הארץ והיה את אשר תותירו מהם לשיכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם כי החרם תחרימם', והמה לא עשו כן אלא, 'ואת רחב הזונה ואת אביה ואמה החיה יהושע' הרי ירמיה מבני בניה של רחב ועשה להם לישראל דברים של שכים בעיניהם, שנאמר: 'דברי ירמיהו'" (שם טו).

יש לציין שבני ישראל היו מחויבים לנהוג כך עם רחב, מתוך הכרת הטובה שעשתה להם בזה שהצפינה את שני האנשים ומסרה נפשה להצילם מהרודפים אחריהם ועזרה בכך לכיבוש יריחו. והרי כתוב בשופטים, שבשכר זה שאיש אחד הראה לבית יוסף את מבוא העיר בית אל, גמלו לו חסד רב. וחז"ל אומרים: "במה הראה להם? חזקיהו אמר: פה עקם להם: רבי יוחנן אמר: באצבע הראה להם. ומה חסד עשו עמו? שכל אותה העיר הרגו לפי חרב ואותו האיש ומשפחתו שלחו. וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז, היא שמה עד היום הזה. היא לוז שצובעים בה תכלת: היא לוז שבא סנחריב ולא בלבלה, נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות אין לו רשות בה. זקנים שבה, בזמן שדעתם קצה עליהם הם יוצאים חוץ לחומה והם מתים" (ילקוט שופטים א). ומכאן עד היכן מגיע שכר חסד כל שהוא, שהרי אותו האיש לא טרח בכלום להראות להם את מקום מבוא העיר ורק עזר להם בתנועה קלה, בפה או באצבע, ובכל זאת זכה בשכר זה שנהפך כל גורלו לטובה, ובמקום שהיה מוטל קודם תחת הגזירה: "לא תחיה", העניקו לו משמים ולכל דורותיו אחריו חיים במדריגה כזו שלא היתה, שליטה למלאך המות בעירו, וכל המהפיכות בעולם בכל התקופות לא נגעו בהם. ואם בשכר חסד כל שהוא כך, על אחת כמה שהיו חייבים לגמול טובה רבה לרחב שטרחה כל כך הרבה בשבילם ומסרה נפשה להצלתם.

אולם זה רק נוגע לגבי הכרת הטובה מצד ישראל שחייבים היו לנהוג בה כמו שנהגו. אבל במה שנוגע לרחב, עדיין היה מוטל לגבה הצו: "החרם תחרימם", וישראל נתבעו על אשר באו לידי מצב כזה שלא יכלו לקיים את החובה הזאת כלפיה ונענשו על כך.

הרי כמה גדולים החיובים המוטלים על בני נח. שאף רחב עם כל השגותיה הגדולות באמונה, שרק משה רבינו עלה בהן עליה, ועם כל תשובתה השלמה שתיקנה מה שקלקלה במשך ימי חייה, ועד כדי כך שהיתה ראויה שיצאו ממנה נביאים וכהנים רבים, ובכל זאת לא השלימה עוד את חוקה ועדיין נשארה במדריגה שיש להחרימה מן העולם.

ואמנם בעל כרחנו שהפגם שנשאר ברחב היה דק למאוד, והתוצאות שנגרמו על ידו יוכיחו! לפי דברי חז"ל האמורים, הרי בגלל זה שהחיו בני ישראל את רחב, נתקיימו בהם דברי הכתוב: "והיה אשר תותירו מהם לשכים בעיניכם ולצנינים בצדיכם", ויצא ממנה ירמיהו הנביא שעשה להם דברים של שכים בעיניהם. יודעים אנו כמה דאג ירמיהו והצטער על ישראל כל ימי חייו, ולא בא לידי דברי תוכחתו אליהם אלא מתוך אהבתו הגדולה אותם. בהידמותו למדות הקדוש ברוך הוא "את אשר יאהב ה' יוכיח" (משלי ג). ואין חסד גדול יותר מתוכחה כי היא מביאה לחיי עולם, כדברי המקרא: "אוזן שומעת תוכחת חיים" (שם טו). ולא עוד אלא שהקדוש ברוך הוא הטיל עליו שליחות זו, וציוה להוכיחם ולהתרות בהם שישובו בתשובה כדי להצילם מסכנת האבדון והחורבן האיום שנשקף להם, ואמרו חז"ל: הכובש את נבואתו חייב מיתה בידי שמים (ראה סנהדרין פט.). ובודאי שלא יכל ירמיהו למנוע את דברי תוכחותו והיה בהם משום טובה גדולה לישראל. אולם עם כל זה נחשבה הופעתו של ירמיהו כעונש לישראל וחזון הנבואה שלו כשכים וצנינים. משום שדבריו לא נאמרו בלשון נחמה כי אם בלשון תוכחה וגרמו בסגנונם אי נעימות.

ואם דברי ירמיהו הם השכים והצנינים כתוצאה מהתורשה של רחב, כמה קל הוא איפוא הפגם שמצאו בה וכמה דקה התביעה עליה. ובכל זאת מכיון שלא הושלם בה פגם זה, לא יצאה מכלל שבעה העממים ולמרות השגותיה ומעלותיה העליונות. כאמור, לא בטלה מעליה גזירת הקדוש ברוך הוא: "החרם תחרימם".

ג. והנה לפי דברים אלה משתנים כל מושגינו על הממדים של חיובי התורה. כאמור, היו דברי התוכחה של ירמיהו חדורים שפע של אהבה וחסד לישראל לאין שיעור ומכוונים לאשרם ולטובתם, ובכל זאת הם מתוארים בתורה בגלל לווי איזו אי-נעימות כשכים וצנינים, ומכיון שירמיהו יצא מבני בניה של רחב ודברי תוכחתו באו בתורשה ממנה, היתה היא חייבת למפרע החרמה והשמדה מן העולם על אשר לא עלתה יותר ולא השלימה עד הסוף את הפגעים הדקים שנותרו בנפשה משרשם של שבעה העממים, והיותה, איפוא, הסיבה שלאחר כמה דורות נגרמה לישראל תוך טובתם ואושרם אי נעימות זו. הרי כמה גדולות ההשלמות העליונות הנדרשות מכל אדם אף בתור בן נוח, כדי שתהיה לו זכות קיום בעולם, שהוא כמרחק ה"יש" מן ה"אין".

ואם כך חייבת להיות מדריגתו של בן נוח, כמה גדולה היתה, לעומת זה מדריגתו של אברהם אבינו, שה' מצא את לבבו נאמן לפניו ובחר בזרעו להיות לו לעם סגולה. ועל כמה וכמה, מה עליונות המדריגות שחייבים להגיע אליהן בני ישראל שה' נגלה עליהם בהר סיני ונתן להם תורה משמים.

ומכאן שכל החיובים שהתורה מטילה על בני ישראל, עשרת הדברות וכל המצוות והאזהרות, אינם לפי מושגינו המקובלים כי אם לפי מושגים וממדים אחרים לגמרי, מושגים וממדים דקים כאלה שקשה לנו לתפשם.

הנחה זו משתקפת בדברי חז"ל במקומות רבים בצורה חריפה מאד. כבר אמרו חז"ל "כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה" (זהר במדבר קעט). הרי לנו מושג אחר לגמרי בעבודה זרה, שאם אדם מרגיש בנפשו איזה כעס, ואף אם אינו מוציאו לכלל ביטוי למעשה, רואים אותו כאילו עובר העבירה החמורה ביותר, כעובד אלילים רחמנא לצלן.

ולכשנתבונן בדברי חז"ל, נראה שבזה עוד לא מתמצה כלל המושג "עבודה זרה" ושעומק דקותו מגיע לחומרה גדולה הרבה יותר.

מסופר על המלך עוזיהו: "וכחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל בה' אלהיו ויבא אל היכל ה' להקטיר קטורת על מזבח הקטורת" (דברי הימים ב כו:טז). כפי שמוכח מדברי הנביאים וחז"ל, הגיע עוזיהו למדריגות עליונות מאד. כתוב עליו בנביאים: "ויעש הישר בעיני ה'" (מלכים ב טו:ג). ועוד מייחסים את צדקותו של בנו יותם אליו, כדכתיב (מלכים ב טו:לד) "ויעש הישר בעיני ה', ככל אשר עשה עוזיהו אביו, רק לא בא אל היכל ה'". וחז"ל מספרים על יותם שראוי היה להוות יסוד העולם עד סוף כל הדורות: "אמר ר' ירמיה משום רשב"י, יכל אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין מיום שנבראתי עד עתה, ואילמלא אלעזר בני עמי - מיום שנברא העולם עד עכשיו, ואילמלא יותם בן עוזיהו עמנו - מיום שנברא העולם עד סופו" (סוכה מה). ואם מייחסים את יותם בזה שעשה הישר בעיני ה' ככל אשר עשה עוזיהו אביו, הרי כמה גדולה היתה מדריגתו של עוזיהו. ומתוך אהבתו ותשוקתו הגדולה לאלהים לא הסתפק עוזיהו בכל עבודתו לה' ורצה לשמש בבית המקדש ככהן גדול ולהקטיר קטורת לכבוד קונו (ראה ילקוט מלכים ב יד): הוא חשב שדברי התורה: "והזר הקרב יומת" לא נאמרו על מלך, כדבריו: "הקדוש ברוך הוא מלך ואני מלך ונאה למלך לשמש פני מלך ולהקטיר לפניו" (תנחומא יג). ובכל זאת עם כל כוונותיו הקדושות והעליונות, מכיון שטעה ולא כיון להלכה, ראו בזה גאות מושחתת, כדברי הכתוב: "גבה לבו עד להשחית", ודנו אותו כמועל בה' ונענש בעונש איום כזה שהיה מצורע כל ימיו וישב ב"בית החפשית" (עשה לו בית בבית הקברות, רש"י מלכים טו) ונחשב כמת.

מצינו בעוד מקום בדברי חז"ל שאפשר להווכח מהם על דקות חטאו של עוזיהו. אמרו: "בשנת מות המלך עוזיהו' (ישעיה ו) - וכי מת היה? אלא שנצטרע ומצורע חשוב כמת. 'ואראו את ה' יושב על כסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל' - אלה שמונים כהנים שהיו עם עוזיהו וכו'. 'שרפים עומדים' - שעתידה האש לשרוף את עוזיהו כשם ששרפה לקורח ועדתו, 'ממעל לו' - מן המעל שמעל, ואמר לו: צא שמעלת, והארץ פתחה פיה לבלעו וכו'. ומנין שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה, שנאמד 'זכרון לבני ישראל למען לא יקרב איש זר'. אמר לו משה: 'אף מזרע אהרן?' אמר לו: 'אשר לא מזרע אהרן הוא'. - כקורח ועדתו אתה עושה לו: 'ולא יהיה כקורח ועדתו'. - ומה אתה עושה לו? - כמו שצרעתי את ידך, 'כאשר דבר ה' ביד משה לו'" (ילקוט ישעיה ו).

הרי משווים כאן חז"ל את עונשו של עוזיהו לעונשו של משה, כשם שמשה נענש בצרעת כך נענש עוזיהו בצרעת. ובודאי היה גם דמיון לתביעות עליהם. יודעים אנו כמה היה משה רחוק מן הגאוה וכבר העידה עליו התורה: "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה" (במדבר יב), ואם מדמים את עוזיהו למשה, בודאי היה גם עוזיהו רחוק מן הגאוה בתכלית הריחוק עד שלא נמצא בעולם כדוגמתו. ומתוך זה מובן שמיחסים מדריגתו העליונה של יותם לעוזיהו. ברם עם כל זה, מכיון שלא העמיק יותר במדת ענותנותו, ומתוך כך בא להשתוקק להקטיר קטורת לפני ה' ככהן גדול, ואף כי בכוונה לכבוד שמים, נתבע בצורה חמורה כזאת עד שנאמר עליו: "גבה לבו עד להשחית ומעל בה' אלהיו" ועונשו הגיע עד לידי כך שנעשה כל ימיו כמת, שהארץ פתחה פיה לבלעה שנבקע ההיכל בגללו וכו' וכו'.

הרי כמה עמוקות הן הדרישות מן האדם לפי המושגים והממדים של התורה וכמה נידונים הפגמים הדקים ביותר לחומרי חמורות. ומכאן שאף האדם שהגיע למדריגות העליונות ביותר, יש עוד מקום למצוא בו נקודה שיש בה תביעה משום מעילה בה' ועבודה זרה. ולא רק רחב מבנות שבעה העממים עם כל השגותיה והשלמותיה נשארה בכלל משוללי זכות החיים בגלל פגם כל שהוא, אלא גם צדיקי עולם מבני ישראל המהוים יסוד כל הדורות, עלולים בגלל תביעה דקה להיקרא בבחינת מתים בעודם בחיים. אם כי באותה שעה הם עדיין נשארים אנשים עליונים.